

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDE POZİTİF ETKİLERİ

Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ

DENİZLİ, 2024

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDE POZİTİF ETKİLERİ

Hazırlayan
Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ

Danışmanı
Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDE POZİTİF ETKİLERİ

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Tezsiz Yüksek Lisans Programı: Manevi Destek ve Rehberlik

HAYRUNNİSA ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ tarafından hazırlanan “Dinin Hasta Bireyler Üzerinde Pozitif Etkileri” adlı tezsiz yüksek lisans dönem projesi danışmanlığında hazırlanmış olup [Tarih girmek için burayı tıklatın](#) tarihinde son kontrolü yapılarak Pamukkale Üniversitesi İslam İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Manevi Destek ve Rehberlik tezsiz yüksek lisans dönem projesi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA

İmza

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .....tarih ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Harun ABACI

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ

ÖNSÖZ

İnsan hayatının vazgeçilmez bir boyutunu oluşturan din, bireyin ruhsal, duygusal ve sosyal hayatına derinlemesine etki eden bir faktördür. Bu etkiler, özellikle hastalıkla mücadele eden bireyler üzerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Din, insanın yaşadığı zorluklara ve sağlık sorunlarına karşı içsel bir destek ve anlam kaynağı olarak öne çıkar.

Bu çalışma, "Dinin Hasta Bireyler Üzerinde Pozitif Etkileri" başlığını taşımaktadır. Dinin, sağlık sorunlarıyla mücadele eden bireyler üzerindeki olumlu etkilerini anlamaya yönelik nitel bir inceleme sunmaktadır. İncelenen konular arasında dini inançların hastalıkla başa çıkma süreçlerine olan etkisi, ruhsal güç ve dayanıklılık, sosyal destek ağlarının oluşturulması gibi konular bulunmaktadır.

Bu çalışma, dini inançların sağlık alanında bireylere sağladığı destek ve bu desteklerin hastaların yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Dinin, hastalık sürecindeki bireylerin ruhsal sağlığına olan katkıları, yaşam anlamını yeniden yapılandırma ve sosyal bağları güçlendirme gibi yönleriyle vurgulanarak, dini boyutun sağlık hizmetlerindeki önemi üzerinde bir değerlendirme sunacaktır.

Bu çalışmanın, oluşturulmasında ve tamamlanmasında emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim. Lisansüstü eğitimimde birikimlerinden yararlandığım Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'ndaki tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım. Lisansüstü eğitimimde beni destekleyen ve bilgi ve birikimlerinden yararlandığım danışman hocam sayın Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA'ya çok teşekkür ederim. Bu süreçte ve hayatımın her alanında beni destekleyen aileme çok teşekkür ederim.

Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ

Denizli – 2024

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Proje Özeti

Projenin Başlığı: Dinin Hasta Bireyler Üzerinde Pozitif Etkileri

Projeyi Hazırlayan: Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ **Danışmanı:** Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA

Kabul Tarihi: 12.01.2022

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 40

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Manevi Destek ve Rehberlik

Bu akademik çalışma, dinin hasta bireyler üzerindeki olumlu etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Dinin, fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki etkileri giderek artan bir ilgi konusu haline gelmiştir. Bu çalışma, çeşitli dinî pratiklerin ve inanç sistemlerinin, hastalık sürecindeki bireylerin genel sağlığı, iyilik hali ve başa çıkma mekanizmaları üzerindeki potansiyel etkilerini analiz etmektedir.

Araştırma, dinin psikososyal ve biyolojik düzeydeki etkilerini ele alarak, sağlık hizmetlerinde dinin nasıl entegre edilebileceği konusunda önemli bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, literatür taraması ve çeşitli dinî gruplarla yapılan anket ve görüşmelerin birleştirilmesiyle elde edilen bulguları içermektedir. Çalışmayı destekleyecek ayet ve hadislerle de yer verilmiştir.

Sonuçlar, dinin hasta bireylerin yaşam kalitesini artırabileceğini ve tedavi süreçlerine olumlu katkılarda bulunabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, sağlık profesyonelleri, araştırmacılar ve dini liderler için önemli bir referans kaynağı olabilir ve dinin sağlık alanında daha etkili bir şekilde kullanılması için yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dini Gelişim, Sağlık, Maneviyat, Dini Danışma ve Rehberlik.

SUMMARY

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Non-Thesis Master's Project Summary

Title of the Project: Positive Effects of Religion on Sick Individuals

Author: Hayrunnisa ÇEÇEN ÜSTÜNDAĞ **Supervisor:** Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA

Date: 21.12.2023

Nu. of pages: vi (pre text) + 40

Department: Philosophy and Religious Studies **Program:** Spiritual Support and Guidance

This academic study aims to investigate the positive effects of religion on sick individuals. The effects of religion on physical and mental health have become a topic of increasing interest. This study analyzes the potential effects of various religious practices and belief systems on the overall health, well-being and coping mechanisms of individuals in the process of illness. By addressing the effects of religion at the psychosocial and biological levels, the study aims to provide important insights on how religion can be integrated in health care.

The study includes findings from a combination of literature review and surveys and interviews with various religious groups. Verses and hadiths are also included to support the study.

The results show that religion can improve the quality of life of patients and contribute positively to the treatment process. This study can be an important source of reference for health professionals, researchers and religious leaders and can be a guide for a more effective use of religion in the field of health.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Development, Spirituality, Health, Religious Counseling and Guidance.

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
DİN VE SAĞLIK	2
1. DİNİN GENEL OLARAK TEMEL UNSURLARI	2
1.1. İnanç Sistemi.....	2
1.2. Ritüel ve İbadet.....	2
1.3. Ahlaki Prensipler	3
1.4. Toplumsal Kurallar ve Normlar.....	3
1.5. Maneviyat ve Liderlik.....	4
2. SAĞLIK	4
İKİNCİ BÖLÜM	7
DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	7
1. DİN VE SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	7
1.1. Ruhani ve Fiziksel Sağlık İlişkisi	8
1.2. Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi	9
1.3. Stresle Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlık.....	10
1.4. Hastalıkların Anlamlandırılması.....	11
1.5. Sağlık Davranışlarına Etki	11
2. DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ OLUMLU ETKİLERİ.....	12

2.1. Ruhsal Güç ve Dayanıklılık.....	13
2.2. Anlam ve Amaç Bulma.....	13
2.3. Moral ve Umut.....	13
2.4. Stresle Başa Çıkma	14
2.5. Sosyal Destek.....	15
2.6. Ahlaki Prensipler ve Etik Değerler.....	16
2.7. Kabul ve Teslimiyet.....	17
2.8. Manevi Danışmanlık ve Destek.....	17
3. DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ VAR MIDIR?	18
3.1. Suçluluk ve Damgalama	19
3.2. Tedavi Reddi.....	20
3.3. Dini Baskı ve Stres	20
3.4. Ahlaki Çatışmalar	20
3.5. İnteraksiyon ve Desteksizlik.....	20
3.6. Psikolojik Zorluklar:	21
SONUÇ.....	22
KAYNAKÇA	23

KISALTMALAR

MDR: Manevi Danışman, Rehber

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Vb: Ve Benzeri

PDR: Psikolojik Danışman, Rehber

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Çev: Çeviren

Ed: Editör

S: Sayı

s: Sayfa

vs: Vesaire

vd: Ve Diğerleri

Akt: Aktaran

GİRİŞ

Sağlık ve hastalık, bireyin yaşamında önemli ve etkileyici unsurlardır. Bu bağlamda, hastalıkla baş etme süreçleri sadece fiziksel sağlıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bireyin ruhsal ve sosyal yaşamını da etkiler. Din, bu bağlamda bireyin hayatında derin izler bırakan ve birçok kültürde sağlık algısını etkileyen önemli bir faktördür. “Dinin Hasta Bireyler Üzerinde Pozitif Etkileri” başlıklı bu çalışma, dinin sağlıkla doğrudan ilişkili olan bu etkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Din, sadece bireyin inanç sistemini şekillendiren bir unsur olmanın ötesinde, hastalıkla mücadele süreçlerinde de önemli bir rol oynar. Bu noktada, dini inançların bireyin hastalıkla başa çıkma stratejilerini etkileyerek pozitif sonuçlar doğurduğunu gözlemlemek mümkündür. Din, bireye içsel bir güç, anlam kaynağı ve motive edici bir faktör olarak hizmet eder. Bu bağlamda, bu çalışma, dinin hastalıkla mücadelede bireyler üzerindeki olumlu etkilerini bilimsel ve akademik bir perspektifle anlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınacak konular arasında dini inançların ruhsal dayanıklılık, psikososyal iyilik hali, hastalıkla başa çıkma stratejileri ve sosyal destek ağlarının oluşturulması üzerindeki etkileri yer alacaktır. Dinin, hastalık sürecinde bireyin genel sağlığına ve yaşam kalitesine olan katkıları, bilimsel literatür ışığında değerlendirilecek ve sağlık hizmetlerindeki potansiyel rolü üzerinde akademik bir perspektif sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE SAĞLIK

1. DİNİN GENEL OLARAK TEMEL UNSURLARI

Din, genellikle bir inanç sistemi ve manevi değerleri içeren, toplumun sosyal ve kültürel yapısını etkileyen bir dizi ritüel, ibadet, ahlaki prensip ve inançları içeren bir kurumdur. Din, genellikle insanların hayatlarını anlamlı kılan, evrensel sorulara cevap aramalarına yardımcı olan bir rehberlik kaynağı olarak işlev görmektedir. İnançla aşkın olanın vizyonu ile yaşama bilinci denilebilir.¹ Ancak, din tanımı kültürden kültüre ve inanç sisteminden inanç sistemine değişebilir.

Din, genellikle şu temel unsurları içermektedir.

1.1. İnanç Sistemi

Bir dinin temeli, evreni, yaşamın amacını, doğayı, insanları ve insanın ilişkilerini açıklamak için bir inanç sistemine dayanır. Bu inançlar genellikle kutsal kitaplar, öğretiler veya gelenekler aracılığıyla iletilir. İnançlar, bir dinin temel teolojisini oluşturur ve bu teoloji, tanrı veya tanrılar, yaratılış, kader, ahiret gibi konuları içerir. Yeryüzündeki dinlerde Mutlak Varlık ya da Tanrı fikri olmayan bir gelenek bulunmamaktadır. Düşünce tarihinde de var olan Tanrı anlayışları ise beşeri özelliklerden arındırılmış, insan kavrayışının ötesinde yüce bir varlık olarak tanımlanır.²

1.2. Ritüel ve İbadet

Dinler, bireylerin toplu veya bireysel olarak gerçekleştirdiği ritüel ve ibadetleri içerir. Bu, dua, ibadet, dualar, kurbanlar gibi çeşitli biçimlerde ifade edilebilir. İbadet ve

---

¹ Indinopulos Thomas A., "Din Nedir?", çev. Temel Yeşilyurt, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (01 Haziran 1999), 155-160.

² Sait Kar, "Bütün Dinler Aynı Hakikate Mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 424.

ritüeller genellikle tanrıya veya tanrılara saygı gösterme, bağlılık ifadesi ve manevi gelişim amacı taşır.

1.3. Ahlaki Prensipler

Dinler, insanların etik ve ahlaki değerlerini belirleyen prensipler içerir. İnsanların nasıl davranmaları gerektiğini, doğru ve yanlış arasındaki ayrımı belirleyen kurallar ve öğretiler bulunur. İnsanlar arasındaki ilişkiler, dürüstlük, yardımseverlik, adalete riayet gibi temel etik değerler bu kurallar içinde yer alabilir. Ahlaki davranış sergilemede dinin önemli bir konumu vardır. Bir kişinin toplum içinde saygı görmesinin, sadece dini inançlara uygun ibadetlerde bulunmanın ötesinde ahlaki değerlere sahip olmakla ilgilidir. Yani, sadece iman etmek ve ibadet yetmez, aynı zamanda ahlaki açıdan doğru davranışlarda bulunmak da önemlidir. Ahlaki değerlerin, inancın olgun ve etkili bir şekilde pratiğe dönüştüğü somut bir göstergesidir. Bu nedenle, toplumda itibar kazanmak için sadece dini ritüellerin yeterli olmadığını, aynı zamanda ahlaki yönden doğru bir davranış sergilemek önemlidir.³

1.4. Toplumsal Kurallar ve Normlar

Din, genellikle toplum içindeki ilişkileri düzenleyen ve toplum normlarına rehberlik eden bir dizi kuralları içerir. Bu, aile yapısı, adalet, sosyal yardımlaşma ve diğer toplumsal konuları kapsayabilir.

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim insanın manevi yönünü geliştirmesine büyük önem vermekte ve bu gelişimin hem Allah ile hem de diğer insanlarla, tabiat ve evrenle olan ilişkilerini düzenleyerek gerçekleştiğidir. Kur'an, bu ilişkiler bağlamında insanlara çeşitli görev ve sorumluluklar yükler ve bu sorumlulukları açıklar. Özellikle, insanın Allah'la olan ilişkisi çerçevesinde, Kur'an, insanın Allah'ın emanetini koruma ve geliştirme görevine vurgu yapar. *“Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları*

---

³ Maksut Çetin, “Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dînî-Toplumsal Yansımaları”, *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (31 Aralık 2021), 95.

*meleklerle gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi.”*⁴ İnsanın yaratılış gayesini anlaması, bu amaç doğrultusunda çaba göstermesi ve Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde davranması gerektiğini belirtir. Bu, insanın manevi gelişimi için önemli bir rehberlik sağlar. Aynı zamanda, Kur'an, insanların birbirleriyle, tabiat ve evrenle olan ilişkilerini de düzenler. İnsanların birbirlerine karşı sorumlulukları, adalet, yardımlaşma, hoşgörü gibi değerlere vurgu yapar. Doğayla ve evrenle uyumlu bir şekilde yaşamının, çevreye duyarlı olmanın önemini vurgular.⁵

1.5. Maneviyat ve Liderlik

Dinler, bireylerin kişisel gelişimine katkıda bulunma amacı da içerir. Bu bağlamda, maneviyat, içsel huzur, anlam arayışı ve kişisel gelişim gibi konular önemlidir. Dinler, genellikle manevi liderleri veya öğretmenleri içerir. Bu liderler, topluluğa rehberlik eder, öğretileri yorumlar ve ibadetleri yönetirler. İnsanoğlu var olduğu zamandan beri hayatı boyunca bir anlam arayışı içerisindeydi. Birey hastalık gibi zor zamanlarında da durumu şartları, içsel bir dinginlik sağlamak için anlamlandırmak ister. Bu zor zamanlarda hasta ve hasta yakınları manevi desteğe ihtiyaç duyabilmektedirler.

Dinler, genellikle topluluklar arasında bir birlik ve kimlik kaynağı oluşturarak, bireylerin hayatlarını anlamlandırmalarına ve sosyal bağlar kurmalarına katkıda bulunurlar. Farklı kültürlerde ve zamanlarda birçok farklı din bulunmaktadır, bu nedenle dinlerin içeriği ve pratikleri büyük ölçüde değişkenlik gösterir.

2. SAĞLIK

Sağlık, bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanabilir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, sağlık sadece hastalık veya sakatlık olmaması durumu değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali

---

⁴ H. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe ve Meal Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 1/104-105.

⁵ Naci Kula, “Manevi Danışmanlık Açısından Asr Suresi'nin Psikolojik Analizi”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 7 (30 Haziran 2023), 56.

olarak tanımlanır. Bu tanım, bireyin sadece fiziksel bir rahatsızlık olmamasının ötesinde, yaşam kalitesi, psikolojik iyi olma durumu ve toplumsal ilişkiler gibi geniş bir perspektifi kapsar.⁶

Sağlık, bireyin vücut fonksiyonlarının düzgün çalışması, duygusal denge, stresle başa çıkma yeteneği ve toplumsal ilişkilerde uyum içinde olması durumlarını içerir. Bu nedenle, sağlık sadece hastalığın olmamasını değil, aynı zamanda bireyin yaşamını sürdürebilme, işlevselliğini koruma ve toplumsal hayatta aktif bir rol oynama kapasitesini içerir.

Sağlıklı bir yaşam sürmek, düzenli fiziksel aktivite, dengeli beslenme, uyku düzenine dikkat etme, stresten kaçınma ve zararlı alışkanlıklardan kaçınma gibi sağlıklı yaşam alışkanlıklarını içerir. Bu unsurlar, bireyin genel sağlık durumunu olumlu yönde etkileyerek hastalıklardan korunmayı ve yaşam kalitesini artırmayı amaçlar.

Sağlık, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplum sağlığı ve küresel sağlık gibi geniş perspektiflerde de ele alınır. Toplum sağlığı, bir topluluğun genel sağlık durumu ve sağlık hizmetlerine erişimi gibi faktörleri içerirken, küresel sağlık küresel düzeyde sağlık sorunlarına müdahale, salgın hastalıkların kontrolü ve dünya genelinde sağlık eşitsizliklerinin azaltılması gibi konuları da kapsamaktadır.

Bir beşer olan Hz. Peygamber'in sağlığa verdiği önemi, dua ve niyazlarından anlamak mümkündür. O, sık sık Allah'tan sağlık, sıhhat ve afiyet dilemiş, dua etmiş ve Müslümanları da aynı şekilde dua etmeye teşvik etmiştir. Bu, onun sağlığın önemini vurguladığının bir göstergesidir.

Hz. Peygamber'in şu sözleri bu önemi açıkça yansıtmaktadır:

1. *“Allah'tan istenen şeyler arasında Allah'a en sevgili olan şey sağlıktır.”*⁷
2. *“Bir yerde veba hastalığının olduğunu işitirseniz oraya girmeyin. Bulduğunuz yerde de veba hastalığı varsa ondan kaçarak oradan çıkmayın.”*⁸

---

⁶ Ümit Horozcu, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/1 (01 Ocak 2010), 213-215.

⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Ahmed M. Şâkir (Kahire y.y., 1356/1937), “Deavât”, 85.

3. "Allah'tan af ve sağlık dileyin, çünkü bir kimseye imandan sonra, sağlıktan daha hayırlı bir Şey verilmemiŐtir".⁹

Bu sözler, sağlığın önemini vurgulamanın yanı sıra, Allah'a duyulan güven ve bağımlılığı da ortaya koymaktadır. Sağlık, imandan sonraki en değerli nimetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in dua ve niyazları, sağlığın önemini vurgulamakta ve Müslümanlara bu konuda dua etmeyi öğütlemektedir. Aynı zamanda hastalık yaŐlılık gibi doğal süreçlerin getirdiği zorluklardan korunmak için de Allah'a sığınmayı öğretmektedir.¹⁰

---

⁸ Eb Dâvûd, Süleyman b. el-EŞ'as es-Sicistânî, *Sünen-i Eb Dâvûd*, nşr. M. Muhyiddin Abdlhamd, (İstanbul: ağrı Yayınları, 1981), Ceniz", 6,

⁹ Tirmizi, "Deavât", 106; Eb Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Eb Hcr Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 1/3.

¹⁰ Saffet Sancaklı, "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2019), 359.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. DİN VE SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Din ve sağlık arasındaki ilişki, eski dönemlere dayanmakta ve bireyin inanç sistemlerinin sağlık durumunu nasıl etkileyebileceği ve bu etkilerin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığa nasıl yansıdığı üzerine geniş bir alanı kapsar. Bu ilişki, kültürler arası farklılıkları, bireyler arasındaki çeşitli yaklaşımları ve dini inançların sağlık anlayışındaki rolünü içerir.

Hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların dini ihtiyaçlarını karşılamak, moral vermek, ibadetlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak ve yaşama dirençlerini desteklemek amacıyla din ve moral hizmetlerin verileşi Batı'da 20. yüzyılın başından beri geliştirilmiş ve devam ettirilmiş bir uygulama olarak tanımlanmaktadır. Hastanelerde sunulan din ve moral hizmetleri, hastaların ve sağlık personelinin dini ihtiyaçlarına yönelik bir tür dini danışmanlık hizmetinin bir parçasıdır. Dini danışmanlık genellikle yaygın din eğitimi ve belirli aşamalardan geçmiş bireyler tarafından sunulan bir hizmettir. Ayrıca, dini danışmanlık sadece hastanelerde değil, aynı zamanda aileler, cezaevleri, yetiştirme yurtları, ordu, huzurevleri gibi çeşitli alanlarda da uygulanmaktadır. Bu hizmetler, bireylerin dini inançlarına uygun olarak yaşamalarına ve zorluklarla baş etmelerine destek olmayı amaçlamaktadır.¹¹

İslam geleneği içinde, hastalara yönelik dini danışmanlık hizmetleri Hz. Peygamber'in uygulamalarından bu yana bulunmakta ve bu hizmetleri yerine getirebilecek din görevlileri de hastane içinde görev yapmaktadır. Ancak, ülkemizde asırlardır devam eden hastane din görevlisi uygulaması, Batı'daki uygulamadan farklıdır. Geleneksel olarak, hastane din görevlileri genellikle ölüme yakın ve ölüm sonrası hizmetlere odaklanmışlardır ve moral hizmeti sunma konusunda Batı'daki uygulamayla benzerlik göstermemiştir. Bugün hala hastane kadrolarında istihdam edilen din görevlisi ve gassallerin görevi, daha çok ölüme yakın hastalara son dini görevlerini

---

¹¹ Arif Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 285.

yerine getirmelerinde yardımcı olmak ve ölüm sonrası dinen yapılması gereken hizmetleri sunmaktan ibarettir. Batı'daki gibi moral hizmeti sunma amacıyla hastanelerde görev yapan din görevlisi uygulamasının eksikliği, yıllardır hissedilmesine rağmen bu yönde bir teşebbüs yapılmamıştır. Bu ihtiyaç, hastanelerde görev yapan gassal ve imamlarla, kısmen de hasta yakınları ve hastalar arasındaki dayanışma ile giderilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, ülkemizdeki hastanelerde, hastalara yönelik moral destek sağlayan, umut veren ve dua eden bir din adamının varlığı konusunda eksiklik bulunmaktadır.¹²

Din ve sağlık arasındaki kompleks ilişki şu başlıklarda toplanabilir.

1.1. Ruhani ve Fiziksel Sağlık İlişkisi

Dini inançlar, birçok kültürde ruhani ve fiziksel sağlığın birbirine bağlı olduğuna dair bir anlayışı yansıtabilir. İnançlar, bireyin yaşam tarzını etkileyerek stresle başa çıkma, sağlıklı beslenme, uykuya dikkat etme gibi faktörlere etki edebilir.

İnsan, hem fiziksel bir varlık olarak bedenden, hem de duygusal, düşünsel ve ruhsal bir boyut olarak ruhtan oluşan karmaşık bir varlıktır. Bu nedenle, insan sağlığının sadece bedensel sağlıkla sınırlı olmayıp, aynı zamanda ruhsal sağlıkla da iç içe olduğu anlaşılmaktadır. Bu bütünsel perspektif, insanın tam potansiyeline ulaşabilmesi ve gelişebilmesi için hem bedenin hem de ruhun sağlıklı olmasının gerekliliğini vurgular. Modern sağlık anlayışı, yalnızca fiziksel hastalıkları tedavi etmekten ziyade, bireyin genel refahını ve yaşam kalitesini artırmayı amaçlar. Bu nedenle, sağlık tanımında yapılan vurgu, bedenin yanı sıra ruhun da sağlığının önemli olduğunu belirtir. Beden ve ruh sağlığının birlikte iyi olması, bireyin sadece fiziksel olarak sağlıklı olmasını değil, aynı zamanda duygusal dengeyi, zihinsel sağlığı ve sosyal ilişkileri de içerir. İnsanların hem bedensel hem de ruhsal sağlıklarını desteklemeleri, genel yaşam kalitelerini artırabilir ve hayatlarına daha fazla anlam katabilir. Bu nedenle, sağlık tanımındaki bu

---

¹² Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", 294.

bütünlük vurgusu, insanın kompleks yapısını ve sağlığın sadece bedensel değil, aynı zamanda ruhsal boyutları içeren bir olgu olduğunu yansıtmaktadır.¹³

Gordon Allport, din psikolojisinde en etkili hümanist bir psikolog olarak bilinen ve kişilik psikolojisi alanında önemli çalışmalar yapmış bir isimdir. Allport, bilim ve din arasında bir işbirliği mümkün olduğunu savunmuştur. Allport, uzun süre insan ruhunun tedavisi ve anlaşılması konusunun genellikle din ve felsefenin uzmanlık alanında görüldüğünü belirtir. Yani, geleneksel olarak bu konuların daha çok dini liderler ve filozoflar tarafından ele alındığını ifade eder. Allport'a göre, bazı psikologlar din ve felsefe yerine laboratuvar metotları ve klinik psikoloji gibi daha bilimsel yöntemlere odaklanmışlardır. Bu psikologlar, dini pratiklere ve filozofların görüşlerine pek fazla değer vermemişlerdir. Allport, bilim ve dinin bir araya gelerek daha gelişmiş bir insan karakterinin oluşturulmasına katkıda bulunabileceğine inanır. Yani, bu iki alanın işbirliği yapabileceği ve birbirini tamamlayabileceği bir yaklaşım benimser. Allport'a göre, bilim ve din arasında bir işbirliği, her iki alanın da daha büyük bir esneklikle hareket etmelerini sağlayabilir. Bu da, bilimin ve dinin insan ruhunu daha kapsamlı bir şekilde anlamalarına ve tedavi etmelerine yardımcı olabilir. Sonuç olarak, Allport, bilim ve dinin birbirini tamamlayabileceği, ortak bir çaba ile insan karakterinin daha iyi anlaşılması ve geliştirilmesine katkıda bulunabileceği görüşünü savunmaktadır.¹⁴

1.2. Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi

Dini liderler, manevi danışmanlar ve psikoterapistler, bireylerin zor zamanlarda ruhsal destek almasına yardımcı olabilir. Din, birçok kültürde psikoterapi süreçlerini etkileyen bir unsur olarak görülür.

---

¹³ Nesrin Dilbaz, "Ruh Sağlığı Ve Hastalıklarının Tanımı, Önemi Ve Başlıca Sorun Alanları", *T.C. Sağlık Bakanlığı Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi:Ruh Sağlığı Modülleri*, ed. Durmuş Akalın vd. (Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2008), 17.

¹⁴ İsa Öztürk, *Gordon Allport'un Din Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 13-18.

Hastalık sürecinde bireylerin manevi arayışlara yönelmeleri ve bu konuda hassas yaklaşımlar talep etmeleri, manevi alanın tedaviyi destekleyici bir güç olarak fark edilmesine neden olmuştur. Bireyin manevi inançlarının, moral bulma ve baş etme kapasitesini artırıcı bir güç kaynağı olabilmektedir. Bireylerin sahip olduğu manevi değerler, kendilerine uygulanacak müdahaleler konusunda belirleyici olabilir. Bu durum, tedavi planlaması ve uygulamasında bireyin manevi değerlerine özel bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirebilir. Hastalık sürecinde oluşabilecek manevi stresin tespit edilmesi ve tedavi sürecinin bu stresten olumsuz etkilenmesinin engellenmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu sayede, hastanın tedavi sürecini aksatabilecek içsel süreçlere karşı önlemler alınabilir. Sonuç olarak, maneviyatın hastalık süreçlerinde bireyler için güçlü bir destek unsuru olduğu ve sağlık hizmetlerinde manevi değerlerin dikkate alınmasının, tedavi sürecini daha etkili ve bireye özgü hale getirebileceği vurgulanmaktadır.¹⁵

1.3. Stresle Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlık

Dini inançlar, bireyin stresle başa çıkma mekanizmalarını etkileyebilir. İnançlar, bireyin yaşam amacını, anlamını bulma çabalarını destekleyerek psikolojik sağlığa katkıda bulunabilir. İnsanın biyolojik ihtiyaçları ile psikososyal ihtiyaçları arasında sürekli etkileşim halindedir. Fiziksel bir sorun psikolojik alanı, ruhsal bir sorun ise fiziksel olarak bazı patolojik değişimlere sebep olmaktadır.¹⁶ Bu sebepten hastaları sadece medikal olarak değil sosyal, duygusal, kültürel, manevi ve ekonomik yönden ele alınması gerekmektedir.

Dini topluluklar, bireylere sosyal destek sağlayabilir. Sağlık sorunlarıyla mücadelede, dini topluluklar genellikle bir dayanışma ağı ve yardımlaşma mekanizması sunarak hastaya manevi bir güç sağlamaktadır.

---

¹⁵ Melike Boztilki - Elif Ardıç, "Spirituality and Health", *Journal of Academic Research in Nursing* 3 (2017), 40.

¹⁶ Boztilki - Ardıç, "Spirituality and Health", 39.

1.4. Hastalıkların Anlamlandırılması

Dini inançlar, bireyin hastalıkla karşılaştığında bu durumu anlamlandırmasına yardımcı olabilir. İnançlar, hastalıkların bir sınav, ceza veya bir öğrenme süreci olarak algılanmasında etkili olabilir.

1.5. Sağlık Davranışlarına Etki

Dini inançlar, bireyin sağlık davranışlarını etkileyebilir. Örneğin, bazı dinlerde alkol veya tütün kullanımının reddedilmesi gibi sağlıklı yaşam tercihleri dini inançlar tarafından yönlendirilebilir.

İslam dini ilk olarak önemle vurguladığı sağlığı korumaktır. Hz. Peygamber, tedavi olmanın önemini de vurgulayan şu hadisi örnek verebiliriz.

*“Ey Allah’ın kulları! Tedâvi olun, çünkü Allah, yarattığı her hastalık için mutlaka bir devâ yaratmıştır. Ancak bir dert müstesna, o da ihtiyarlıktır”.*¹⁷

Hız. Peygamber’in tıp alanına getirdiği önemli bir yenilik, hastalıkların tedavi edilebileceği inancını dile getirmesidir. Onun öğretileri, her hastalığın bir sebep nedeniyle ortaya çıktığını ve bu sebep tespit edildiğinde hastalığın tedavi edilebileceği düşüncesini içermektedir. Bu görüş, hem tıp uzmanlarını hastalıkların kökenini araştırmaya yönlendirmiş hem de toplumda yaygın olan batıl inançları ortadan kaldırmıştır. Hız. Peygamber’in bu yaklaşımı, tıp alanındaki bilimsel düşüncüyü teşvik etmiş ve hastalıkların nedenlerini anlamaya çalışmayı özendirmiştir. Hastalıkların sebeplerini araştırmak, tedavi yöntemlerini geliştirmek ve sağlıklı bir yaşam tarzını teşvik etmek, İslam’ın öğretileri arasında önemli bir yer tutmuştur. Bu anlayış aynı zamanda batıl inançların ortadan kalkmasına da katkı sağlamıştır. Çünkü hastalıkların sebepleri üzerine odaklanarak, hastalıkların tanrısal cezalar veya doğaüstü güçlerden kaynaklandığı gibi yanlış inançların yerine, bilimsel ve neden-sonuç ilişkisi temelinde bir bakış açısı getirilmiştir. Hız. Peygamber’in tıp alanındaki bu öğretileri, Müslüman toplumlarında tıp bilimine olan ilgiyi artırmış, bilimsel araştırmalara teşvik etmiş ve tıp

---

¹⁷ Tirmizi, “Tıp”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/156.

alanındaki gelişmeleri desteklemiştir. Bu, İslam medeniyetinde tıp biliminin ve sağlık anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹⁸

Din ve sağlık arasındaki bu kompleks ilişki, multidisipliner bir perspektife ihtiyaç duyar ve bireyin kültürel, dini ve sosyal bağlamını göz önünde bulundurarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, dini inançların sağlık alanındaki etkilerini anlamak, bireylere daha etkili sağlık hizmetleri sunmak ve kültürel duyarlılığı artırmak açısından önemlidir.

2. DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ OLUMLU ETKİLERİ

Maneviyatın insan yaşantısında fiziksel ve ruhen sağlığını olumlu etkileyip ve alışkanlıklarına da etki ettiği araştırmalar sonucu anlaşılmaktadır. Dinin, insanları zararlı alışkanlıklardan koruma, toplumsal dayanışmayı artırma ve bireysel/toplumsal güvenliği sağlama konusunda önemli bir rol oynadığı belirtiliyor. Ayrıca, hayatın bir anlam ve gayesinin olduğuna inanmanın, insanların üzerinde koruyucu bir güç bulunduğunu bilmenin, ölümden sonra yeni bir hayatın başlayacağına dair inançların, ruhsal ve bedensel problemlere karşı koruyucu etkileri olduğu ifade ediliyor. Bu inançlar, adaletin yerine geleceğine dair güveni artırarak kişiyi ruhsal olarak destekleyebilir. Ayrıca, hayatın zorluklarını imtihan olarak görmek veya kaderin bir parçası olarak algılamak, kişinin karşılaştığı zorluklara daha dirençli bir şekilde yaklaşmasına yardımcı olabilir ve bu da kaygı düzeyini azaltabilir.¹⁹

Dinin, hasta bireyler üzerinde pozitif etkileri oldukça çeşitlidir ve genellikle bu etkiler, bireyin ruhsal, duygusal ve sosyal sağlığını olumlu yönde etkiler. Dinin hasta bireyler üzerindeki olası pozitif etkilerini:

---

¹⁸ Sancaklı, “Tıbb-ı Nebvî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”, 362.

¹⁹ Horozcu, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, 221-231.

2.1. Ruhsal Güç ve Dayanıklılık

Din, bireylere ruhsal güç ve dayanıklılık sağlar. İnançlar, kişinin zor zamanlarda umut ve güç bulmasına yardımcı olabilir. Bu, hasta bireyin hastalık sürecinde daha etkili bir şekilde başa çıkmasına katkıda bulunabilir. Kanseri, kalp-damar, anksiyete ve depresyon hastaları ile dua etmenin etkisi üzerine yapılan çalışmalarda tedavi sürecinde olumlu katkıları olduğu sonucu elde edilmiştir.²⁰

2.2. Anlam ve Amaç Bulma

Din, bireylere yaşamın anlamını ve bir amacı olduğunu öğretir. Hastalık sürecinde, dini inançlar bireyin yaşadığı zorluklara anlam katmasına ve bu zorlukları daha kolay aşmasına yardımcı olabilir. Hasta hastalığı anlamlandırma ihtiyacı duymakta buda hastalıkla başa çıkmada maneviyat önemli motivasyon kaynağıdır.²¹

2.3. Moral ve Umut

Dini inançlar, bireylere moral ve umut sağlayabilir. İnançın gücü, hasta bireyin iyileşme sürecinde olumlu bir zihinsel duruma sahip olmasına ve iyileşme şansını artırmasına katkıda bulunabilir.

2020 yılında küresel bir salgın haline gelen Covid-19 pandemisinin insanların hayatları üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada; Salgın sürecinde, insanların hastalıkla başa çıkma yöntemleri üzerine odaklanılarak, bu tepkilerin dini inançlarla nasıl ilişkilendirildiğini anlamayı hedeflenir. Çalışma, 20 hastayla yapılan görüşmeler üzerinden yürütülmüştür. Hastaların pandemi sürecindeki yaşantılarının, daha önce almış oldukları din eğitimi ile nasıl şekillendiğini anlamak amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, hastaların hastalık sürecinde, kendi dini yetkinliklerini sorguladıkları ve daha önce aldıkları din eğitiminin yeterliliği üzerine düşündükleri belirlenmiştir. Salgın döneminde, insanların dinî inançları ve bu inançlara dayalı olarak aldıkları eğitim, onların hastalıkla başa çıkma stratejilerini etkilemiştir. Hastalar, dinî değerlerin

---

²⁰ Ayşe Selin Dokur - M. Emrullah Duran, "Hastalık ve Dua İlişkisine Yönelik Yapılan Çalışmalar Üzerine Literatür Değerlendirmesi (1990-2020)", *Tevilat* 2/2 (31 Aralık 2021), 194.

²¹ Boztilki - Ardıç, "Spirituality and Health", 41.

sağladığı güç ve dayanışmanın önemini vurgulamış, bu dönemde dini inançlarının ön plana çıktığını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, pandemi sürecinde insan yaşamındaki değişimleri anlamak için din eğitimi ve dini inançların rolünün değerlendirildiği bu çalışma, insanların salgın dönemindeki tepkilerinin dinî faktörlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.²²

2.4. Stresle Başa Çıkma

Dini pratikler, dua, ibadet gibi etkinlikler aracılığıyla stresle başa çıkma konusunda yardımcı olabilir. Dini uygulamalar, bireyin içsel huzurunu artırarak stresin etkilerini azaltabilir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür*"²³ ayetini temel alarak, Sahabilerin bu ayetin ardından duydukları endişeyi ve Hz. Peygamber'in bu endişeleri gidermek için yaptığı açıklamala: Sahabiler, bu ayetin ardından işledikleri kötü amellerin cezasını dünyada göreceklerinden endişelenmişlerdir. Hz. Peygamber, bu endişeleri gidermek için, hastalıkların, musibetlerin ve hatta basit bir diken batmasının bile mümin kulun işlediği günahların bir kefareti olduğunu söylemiştir. Bedene gelen musibetlerin, işlenen hataların bir tür kefaret olduğunu belirtmiştir. Yani, insanın yaşadığı sıkıntılar, günahlarına bir tür temizleme ve kefaret süreci olarak algılanmıştır. İslam öğretisinin bir perspektifini yansıtarak, Müslümanların sıkıntılar ve hastalıklar karşısındaki tutumlarını şekillendirmekte ve bunları birer imtihan, temizlenme ve kefaret fırsatı olarak görmelerini teşvik etmektedir.²⁴

Hastanelerde dini bir yaşamın varlığı, sağlık çalışanları, refakatçiler ve hastalar arasındaki ibadetlerle açıkça gösterilmektedir. Hastanelerde, dua, oruç gibi çeşitli ibadetler gerçekleştirilmekte ve bu, hastane içindeki dini yaşamın en belirgin örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır. Dua, fiziksel ve ruhsal hastalıkları tedavi etme gücüne sahip olduğu uzun bir süredir bilinmektedir. Birçok din psikologu, duanın etkili bir tedavi

---

²² Veysel Karani Altun, "Dinin Salgın Hastalık Dönemlerindeki Eğitsel Rolü: Covid-19 Pandemisi Özelinde Bir Araştırma", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (30 Haziran 2021), 91-93.

²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe ve Meal Tefsir*, Nisa, 4/123.

²⁴ Garip Aydın, "Hasta Psikolojisinden Hareketle Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler", *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 4/1 (30 Temmuz 2021), 19.

yöntemi olduğunu vurgulamaktadır. Dua, psikanalitik tedaviyle benzer bir yol izler gibi görünmektedir. Psikanalitik tedavinin temel kuralı, "her şeyi söylemek"tir. Temel olarak, başkalarıyla konuşma kapasitesini engelleyen durumlarda söz (dua), psikanalitik bakış açısına göre tedavi edici bir özellik taşır.²⁵

Sonuç olarak şu şekilde toparlayabiliriz, birçok dini geleneğe göre dua ve ibadet, bireyin sağlığını iyileştirmek ve şifa bulmak amacıyla kullanılır. Bu inançlar, hastalıkların tedavi sürecine olumlu bir etki yapabileceği düşünülerek uygulanır. Yapılan akademik çalışmalarda bunu desteklemektedir.²⁶

2.5. Sosyal Destek

Hasta bireyin dini topluluğu veya cemaati ile bağlantı kurmak, sosyal destek ağını güçlendirebilir. İslam dininde de önem verilen hasta ziyaretlerinde bulunarak dualar etmek, hastanın duygusal ihtiyacını karşılar ve bu zor anlarında moral motivasyon kaynağı olur.

Dini topluluklar, hasta bireye sosyal destek sağlayabilir. Kiliseler, camiler veya diğer ibadet yerleri, hastalıkla mücadele eden bireylere duygusal ve pratik destek sunabilir. Hastalık, acı çekme ve ölüm gibi deneyimler, yaşamı zorlayan olaylar arasında yer alır. Bireylerin bu zorlu deneyimlerle baş etmelerinde, sağlık çalışanlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu kontekste, sağlık çalışanlarının, bireylerin stresle başa çıkma sürecinin bir alt boyutu olan maneviyat konusunda farkındalık kazanmaları büyük önem taşır. Sağlık çalışanlarını yetiştiren okullarda, ders programlarında bütüncül sağlık anlayışıyla manevi bakıma vurgu yapılması, mezun personelin de hizmet içi eğitimlerle bu konuda bilinçlendirilmesi, bütüncül hasta bakımının bir parçası olarak faydalı olabilir.²⁷

Araştırma sonuçlarının çoğunluğu, çeşitli sosyal kaynakların bireylerin ruh sağlığı ve fiziksel sağlık göstergeleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu

---

²⁵ Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", 289-291.

²⁶ Halil Ekşi, *Başaçıkma, Dini Başaçıkma Ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat Ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 52-60.

²⁷ Boztilki - Ardıç, "Spirituality and Health", 44.

belgelemektedir. Bu tür bir araştırma genellikle sosyal destek, sosyal ilişkiler, toplumsal bağlantılar, aile ilişkileri gibi çeşitli sosyal faktörleri inceleyerek, bu faktörlerin bireylerin genel sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendirir. Araştırmalar, güçlü sosyal ağlara sahip olan bireylerin genellikle stresle başa çıkma yeteneklerinin arttığını, duygusal destek aldıklarını ve bu nedenle ruh sağlıklarının daha iyi olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, sosyal bağlantıların fiziksel sağlık üzerinde de olumlu etkileri olabilir; örneğin, sosyal izolasyonunun fiziksel sağlık sorunlarına yol açabileceği gözlemlenmiştir. Bu tür bir araştırma, sosyal faktörlerin bireylerin sağlığı üzerindeki karmaşık etkileşimlerini anlamamıza yardımcı olabilir ve toplum düzeyinde sosyal destek sistemlerinin önemini vurgular. Sonuçlar, sosyal bağlantıların sağlık ve refah açısından önemli bir rol oynadığını göstererek, bu alanda politika ve uygulama geliştirmeye katkıda bulunabilir.²⁸

2.6. Ahlaki Prensipler ve Etik Değerler

Din, bireylere ahlaki prensipler ve etik değerler sunar. Bu değerler, hasta bireyin sağlık sorunlarıyla başa çıkma sürecinde doğru kararlar almasına rehberlik edebilir.

Yapılan bir çalışma sonucuna göre dinî uygulamalara sıkça katılan bireylerin, sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek davranışlardan -sigara içme ve alkol kullanma gibi daha fazla kaçındıkları belirtiliyor. dinî inançlara sıkı bir bağlılık gösteren insanların genellikle sağlıklarını korumak adına zararlı alışkanlıklardan uzak durma eğiliminde oldukları ifade ediliyor. Bu durum, dinî pratiklerin bireylerin yaşam tarzları ve sağlık davranışları üzerinde etkili olabileceğini göstermekte olup sağlık açısından olumlu davranışları teşvik etmede bir rol oynamaktadır.²⁹

---

²⁸ Christopher Gaillard Ellison - Jefferey S. Levin, “Din-Sağlık İlişkisi: Kanıt Teori ve Geleceğe Yönelik Öneriler”, çev. Fatma Balcı Arvas, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 456-459.

²⁹ M Akif Kilavuz, “Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 76.

2.7. Kabul ve Teslimiyet

Din, bireye yaşadığı durumu kabul etme ve teslimiyet konusunda yardımcı olabilir. Bu, bireyin iyileşme sürecinde içsel bir huzur bulmasına katkıda bulunabilir. Yaşadığı olumsuzluklardan Allah'a sığınmak olayı anlamlandırılması ve hem de olaylar karşısında ne hissettiğinin farkına varıp ifade etmesini sağlar. Yani hayatın gerçekleri karşısında olgunlaşmasına katkıda bulunur. Bedensel veya ruhsal açıdan rahatsızlığı olan bireyin, inancı sayesinde kabul ve teslimiyeti zorluklar karşısında mücadele gücünü artırır ve de iç huzuru kazanmasını sağlamaktadır.³⁰

2.8. Manevi Danışmanlık ve Destek

Din, manevi liderler veya dini danışmanlar aracılığıyla bireye destek sağlar. Bu destek, hastalık sürecinde bireyin duygusal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olabilir.

İslam'ın, Hz. Peygamber zamanından günümüze Müslümanların yaşamlarını psikolojik ve sosyo-kültürel olarak şekillendirmede belirleyici rolü bulunmaktadır., Modern hayat maddi imkânlar sunsa da ruhsal sorunları çözemediğini ve hatta bu sorunları daha karmaşık hale getirmektedir. Kur'an'ın, insanın davranışları, duyguları, karakter özellikleri, ahlaki yapısı ve biyolojik açıdan zayıf yaratılışı gibi geniş bir yelpazede insanın temel özelliklerine odaklandığı ifade edilmektedir. Kur'an'ın, insanın yaratılışından itibaren rehberliğe ihtiyaç duyan bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, İslam dininin kültürel, ahlaki ve insanî değerlerini, Kur'an ve sünnetin öğretileri üzerinden fitrata uygun bir şekilde tanımlanmıştır. İslami yaklaşımın dinî prensipler ve ahlaki kurallar çerçevesinde şekillenen dinî geleneğe odaklanması gerekmektedir. Bu, İslam'ın, insanın ruhsal ihtiyaçlarını karşılamada ve hayatına rehberlik etmede önemli bir rol oynamaktadır.³¹

Bireyin yaşam amacını inandığı değerler doğrultusunda bulması ve bu noktada din ve maneviyatın sunduğu çözümlere olan ihtiyacın artmasıdır. Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık hizmetlerinin temel amacı, hastanın iyileşme sürecine katkı

---

³⁰ Ali Ayten vd., "Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 48.

³¹ Ömer Faruk Söylev, "Dini Danışma Ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi* 53/2 (2017), 78-82.

sağlayarak uygun bir ilişki kurmaktır. Hastaların fiziksel ve psikolojik iyileşmelerine destek olmanın yanı sıra, manevi danışmanlık hizmetleri, moral ihtiyacını karşılamak ve tıbbi tedaviyi desteklemek amacıyla önemlidir. Hayatın anlamlandırılması, acı çekme ve ölüm kavramlarıyla başa çıkma, ilahî bir güce bağlanma ve umut ihtiyacı, bireyin maneviyatla ilgili temel ihtiyaçlarıdır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda, ilahi güce bağlı, yaşam deneyimlerini anlamlandırabilen, yüksek umut düzeyine sahip ve manevi güç bulabilen bireylerin hastalıkla baş etme güçlerinin arttığı beklenen sonuçlardandır.³² Burada bireyin maneviyatla olan bağını vurgulayarak, manevi danışmanlık hizmetlerinin hastaların iyileşme sürecine olumlu katkılar sağlayabileceği ve bu hizmetlerin, fiziksel tedaviyi destekleyen önemli bir unsuru olduğu konusunda bir perspektif sunmaktadır.

Bu pozitif etkiler, dinin bireyin genel sağlığı üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir perspektif sunar. Ancak, bu etkiler bireyden bireye değişebilir ve herkesin dini inançları farklıdır. Dinin sağlık üzerindeki etkileri karmaşık olabilir ve multidisipliner bir yaklaşım gerektirebilir.

3. DİNİN HASTA BİREYLER ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ VAR MIDIR?

Dini inancın ve ruhani yaşamın hasta bireyler üzerindeki etkisi üzerine yapılan ampirik çalışmalara baktığımızda genel olarak olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Ama aralarında bir ilişki olmadığı ve bazı çalışmalarda da olumsuz sonuçlar elde edildiğini görmekteyiz. Aslında burada olumlu veya olumsuz sonuçları belirleyen durumların ne olduğu konusunu düşünmek gerekir.

Dinin sağlık üzerindeki etkilerini değerlendiren bir perspektifte, dini bağlılık ile sağlık arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını vurgulayarak dört temel anlamın, mevcut bulgulara dayanarak nasıl çıkarımlar yapılabileceğini belirtiyor: “Dinin herkesin sağlığına fayda vereceği.” “İnsanların sağlığını en üst seviyeye çıkaracağı.” “Dinin sağlık üzerinde zararlı ve önemsiz etkiler ortaya koyacağına dair çok az kanıtın olduğu.”

---

³² Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (15 Aralık 2017), 1284-1286.

“Dinin sağlık için iyi olduğunu ve insanlara net bir şekilde faydalı olduğunu kesin olarak bilmemiz.” Buradaki mevcut bulgulara dayanarak, dindar olarak tanımlanan bazı toplumsal gruplardaki hastalık ve ölüm oranlarının genel nüfustan veya dindar olmayan/az dindar olan gruplardan ortalama olarak daha düşük olduğunu belirtiyor. Bu durum, bu dindar topluluklardaki bireylerin, sebep-sonuç ilişkilerine dayanan hastalıklar dâhil olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarına karşı daha iyi korunmuş olabileceğine dair bir çıkarımda bulunma olasılığını ortaya koyan önemli bir bulgu olarak tanımlanıyor. Ancak, aynı zamanda bu tür gözlemlerin kesin neden-sonuç ilişkilerini belirleme konusunda zorluklar içerdiğini ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, dinin sağlık üzerindeki etkilerini tam olarak anlamak için daha fazla bilgi ve analiz gerekmektedir.³³

Dinin hasta bireyin üzerindeki etkisi, genellikle bireyin dini inançlarına, yaşadığı kültüre ve kişisel deneyimlere bağlı olarak değişir. Dinin olumlu etkileri olduğu tartışılmaz ama bazı durumlarda dinin hastalık sürecinde olumsuz etkileri de gözlemlenebilir. Burada sadece İslam dini için değil genel olarak din adı altında insanların dini eksik yanlış anlaması ve bazı dinlerin sağlığı olumsuz etkileyen uygulamaları sonucu oluşan durumdan kaynaklanmaktadır. Eksik, yanlış bilgi ve yanlış yorum sonucu din adı altında hasta bireyler üzerinde potansiyel olarak olumsuz etkiler yaşanmaktadır.³⁴ Bu olumsuzlukları şu başlıklarda toplayabiliriz.

3.1. Suçluluk ve Damgalama

Bazı dini inançlar, hastalığın bir tür ceza veya günahın bir sonucu olarak algılanmasına neden olabilir. Bu durum, hasta bireyde suçluluk duyguları veya toplum tarafından dışlanma korkusu yaratabilir.

---

³³ Christopher G. Ellison - Jeffrey S. Levin, “The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions”, çev. Fatma BalcıArvas, *Health Education & Behavior* 25/6 (Aralık 1998), 468-470.

³⁴ Kilavuz, “Hasta Hekim İlişkileri Açışından Din Öğretiminin Önemi”, 76.

3.2. Tedavi Reddi

Bazı dini gruplar veya bireyler, dini inançlarına uygun olmayan tıbbi müdahaleleri reddedebilir. Bu durum, hasta bireyin gerekli tıbbi tedaviden yoksun kalmasına ve sağlık sorunlarının kötüleşmesine yol açabilir. Örnek olarak Yahova şahitlerin kan naklini kabul etmemesi ve organ naklini de inanışlarına aykırı olduğu için başlangıçta reddetmeleri daha sonraları kişisel tercihe bırakılmasını verebiliriz.³⁵

3.3. Dini Baskı ve Stres

Bireyin dini topluluğu veya liderleri tarafından uygulanan baskı, dini normlara uymayan bir sağlık kararı almış olan bir bireyde stres yaratabilir. Bu durum, hastalığın yönetimini olumsuz etkileyebilir.

3.4. Ahlaki Çatışmalar

Bazı durumlarda, bireyin dini inançları, tıbbi etik veya ahlaki prensiplerle çatışabilir. Bu durum, hasta bireyin tedavi seçenekleri üzerinde ahlaki bir içsel çatışma yaşamasına neden olabilir.

3.5. İnteraksiyon ve Desteksizlik

Dini topluluklar, bireyin hastalığıyla ilgili konularda yanlış bir şekilde bilgilendirilmiş olabilir veya sağlık sorunlarına yönelik olumsuz bir tavır sergileyebilir. Bu durum, hasta bireyin dini topluluğundan veya ailesinden destek alamamasına neden olabilir.

---

³⁵ Ahmet Turgut Tanrıverdi vd., “Yehova Şahitleri’nin Kan ve Organ Nakline Bakış Açısı”, *Lokman Hekim Dergisi* 4/2 (2014), 3.

3.6. Psikolojik Zorluklar:

Dini inançlar, bazen bireyin yaşadığı sağlık sorunlarıyla başa çıkma konusunda psikolojik bir zorluk yaratabilir. Örneğin, "neden Yaradan bana böyle bir şey yaptı?" gibi sorular, aslında dini tam anlayamama veya yanlış öğreti sonucu düşülen bir durumdur. Bu gibi yanlış anlama veya öğrenme sonucunda, bireyde psikolojik sıkıntılara yol açabilir.

Bu olumsuz etkiler, bireyin dini inançlarının sağlık sürecinde nasıl etkilediğini anlamak için önemlidir. Sağlık profesyonelleri, hasta bireyin dini inançlarına duyarlı bir yaklaşım benimseyerek, bu olumsuz etkileri azaltmak ve hastaların daha iyi bir sağlık deneyimi yaşamalarına yardımcı olmak için çaba göstermelidir.

SONUÇ

Sağlık ve din, bireylerin yaşam kalitesini etkileyen önemli unsurlardır. Sağlıklı bir yaşam sürmek için hem fiziksel hem de ruhsal iyilik hali üzerinde dikkatli bir denge kurmak genellikle önemlidir. Din, bu dengeyi sağlamada bireyler için bir kaynak olabilir. Ancak, bu konuda bireylerin tercihleri ve inançları büyük ölçüde kişiseldir.

Dini inançların hasta bireyler üzerindeki olumlu etkilerini vurgulama amacı olan çalışmamız da çıkan sonuç şu şekilde özetleyebiliriz. Dini inançlar, hastalık sürecinde moral ve psikolojik destek sağlayabilir. İnançlar, hastaların yaşadıkları zorluklarla başa çıkma gücünü artırabilir. Dini ritüeller ve ibadetler, hastalık döneminde bireylere anlam ve huzur sağlayabilir. Dua gibi manevi aktiviteler, kişinin içsel gücünü artırabilir. Dini topluluklar, hasta bireyler için bir sosyal destek ağı oluşturabilir. Bu destek, hem duygusal hem de pratik yardım içerebilir.

Olumsuz etkileri üzerine düşünmemiz gerekmektedir. Dini inançlar, bazen hastalar üzerinde aşırı bir baskı yaratabilir. Hastalığın bir ceza olarak algılanması gibi düşünceler, duygusal stresi artırabilir. İlaç tedavisi ve tıbbi müdahalelerin reddi: Bazı durumlarda, aşırı dini inançlar, tıbbi tedavileri reddetmeye ve bu durum hastanın sağlığını maalesef ki olumsuz etkilemektedir.

Hastanın dini inançlarına saygı duyulmalı ve dini ritüellerini ifa edebilmesi için uygun ortam sağlanmalıdır. Dindar birey, inandığı dinin sunduğu çözümlere hastalık ve ölüm gibi anlarda daha çok ihtiyaç duymaktadır. Sağlık profesyonellerinin dini inançlara duyarlı bir yaklaşım benimsemeleri önemlidir. Dinî duyarlılık eğitimleri, sağlık profesyonellerini bu konuda daha bilinçli hale getirebilir. Hasta bireylerin dini pratiklerine saygı göstermek, tedavi sürecinde olumlu bir etki yaratabilir. Hasta ziyaretleri, hastanın duygusal ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal dayanışma hissini artırmak açısından önemlidir.

Dini inançların hasta bireyler üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi, duyarlı bir yaklaşım ve destekleme stratejileriyle bu etkilerin güçlendirilebileceği göz önüne alınmalıdır. Ancak, aşırıya kaçan dini baskılar veya tıbbi müdahaleleri reddetme eğilimleri gibi olumsuz etkiler de dikkate alınmalı ve uygun yönetim stratejileriyle ele alınmalı hastanın fayda sağlamasına yönelik olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Altun, Veysel Karani. “Dinin Salgın Hastalık Dönemlerindeki Eğitsel Rolü: Covid-19 Pandemisi Özelinde Bir Araştırma”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (30 Haziran 2021), 89-103. <https://doi.org/10.53112/tudear.927031>
- Aydın, Garip. “Hasta Psikolojisinden Hareketle Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler”. *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 4/1 (30 Temmuz 2021), 3-38.
- Ayten, Ali vd. “Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.
- Buhârî, Ebû Abdillah Muhammaed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları,1982.
- Boztilki, Melike - Ardıç, Elif. “Spirituality and Health”. *Journal of Academic Research in Nursing* 3 (2017), 39-45. <https://doi.org/10.5222/jaren.2017.1008>
- Çetin, Maksut. “Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dîni-Toplumsal Yansımaları”. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (31 Aralık 2021), 83-106.
- Dilbaz, Nesrin. “Ruh Sağlığı Ve Hastalıklarının Tanımı, Önemi Ve Başlıca Sorun Alanları”. *T.C. Sağlık Bakanlığı Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi:Ruh Sağlığı Modülleri*. ed. Durmuş Akalın vd. 133. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 1., 2008. <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/203>
- Doğan, Mebrure. “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (15 Aralık 2017), 1267-1304. <https://doi.org/10.18505/cuid.347681>
- Dokur, Ayşe Selin - Duran, M. Emrullah. “Hastalık ve Dua İlişkinine Yönelik Yapılan Çalışmalar Üzerine Literatür Değerlendirmesi (1990-2020)”. *Tevilat* 2/2 (31 Aralık 2021), 191-208. <https://doi.org/10.53352/tevilat.992574>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ekşi, Halil. *Başaçıkma, Dini Başaçıkma Ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat Ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Ellison, Christopher G. - Levin, Jeffrey S. “The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions”. çev. Fatma BalcıArvas. *Health Education & Behavior* 25/6 (Aralık 1998), 700-720.
- Gaillard Ellison, Christopher - S. Levin, Jefferey. “Din-Sağlık İlişkisi: Kanıt Teori ve Geleceğe Yönelik Öneriler”. çev. Fatma Balcı Arvas. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 449-478.
- Horozcu, Ümit. “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/1 (01 Ocak 2010), 209-240.

- Kar, Sait. “Bütün Dinler Aynı Hakikate Mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 419-436.
- Karaman, H. vd. *Kur'an Yolu Türkçe ve Meal Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2014.
- Kilavuz, M Akif. “Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 73-86.
- Korkmaz, Arif. “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 283-311.
- Kula, Naci. “Manevi Danışmanlık Açısından Asr Suresi'nin Psikolojik Analizi”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 7 (30 Haziran 2023), 51-64.
- Öztürk, İsa. *Gordon Allport'un Din Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sancakli, Saffet. “Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2019), 353-379.
- Söylev, Ömer Faruk. “Dini Danışma Ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım”. *Diyanet İlmi Dergi* 53/2 (2017), 75-100.
- Tanrıverdi, Ahmet Turgut vd. “Yehova Şahitleri'nin Kan Ve Organ Nakline Bakış Açısı”. *Lokman Hekim Dergisi* 4/2 (2014), 1-7.
- Thomas A., Indinopulos. “Din Nedir?” çev. Temel Yeşilyurt. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (01 Haziran 1999), 151-166.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa es-Sünen. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. *el-Câmi 'u's-sahîh*. Kahire y.y., 1356/1937.

